

הרב יחזקאל דאום זצ"ל

הכנות לשמירת שמיטה*

ראשי פרקים

א. דרכי ההיתר בגידול הירקות

ב. גידולי פירות העץ

ג. אוצר בית דין

ד. קדושת הפירות

סיכום

יסוד היתר המכירה של הרב קוק זצ"ל לגוי בשנת השמיטה הוא בגלל שעת הדחק, בגלל המצב הכלכלי הקשה, ובוודאי צריך לשאוף ליום שבו נוכל לשמור שמיטה כהלכתה. ברוח דברים אלו נעשו ניסיונות בשמיטות האחרונות על ידי יישובים שלמים ועל ידי יחידים לשמור שמיטה ללא הודקקות להיתר המכירה, אך ברור לכול שנסיונות אלו צריכים להיעשות מתוך זהירות שלא יבוא הידור מצווה זה וימוטט ח"ו את היישוב. אם שמירת השמיטה ללא היתר המכירה תשקיע את המשק בחובות וממילא תגרום להריסת התשתית החקלאית - יצא שכרנו בהפסדנו.

ישנם גידולים שבהם מותר לעבוד בשנת השמיטה ללא הודקקות להיתר המכירה - בגידולים אלה נעסוק להלן - אך יש גידולים שללא ההיתר אי אפשר כלל לגדלם, ועליהם יש להזכיר את דבריו של הרב קוק במשפט כהן ובאיגרותיו, שצריך שיהיה ודאי וברור שההיתר הוא היתר מרווח, שגדולי ישראל כמו רבי יצחק אלחנן מקובנא זצ"ל ואחרים סמכו ידיהם עליו.

להלן ייעשה ניסיון לסקור את הנעשה כיום בנושא השמיטה הן לגבי החקלאים והן לגבי הצרכנים כדי לשמור שמיטה מזה וגם לספק את צורכי היישוב והחקלאיים

* מאמר זה הינו שיעור שנערך לדפוס על ידי הרב אלישיב קנוהל.

מזה. ואכן ניתן להבחין בשלושה סוגים של צרכנים: הציבור הגדול, לדאכוננו, אינו מתעניין כלל בבעיות הנידונות ולגביו אין משמעות כלל היכן וכיצד גידלו את התוצרת החקלאית אותה הוא קונה; ציבור אחר הוא הציבור הדתי והמסורתי שמסתפק בהכשר של הרבנות הראשית וסומך על היתר המכירה; הציבור השלישי הוא הציבור החרדי לסוגיו השונים שמחפש תוצרת חקלאית שאינה מסתמכת על היתר המכירה. יש להדגיש, שלא על ציבור זה נאמר "מי הם גיבורי כוח עושי דברו אלו שומרי שמיטה". ביטוי זה מכוון לחקלאים ששומרים שמיטה בשדותיהם, ולא לקונים שמחפשים חומרות ומשלמים יותר לסוחרים. מכל מקום יש מגמה לנסות לספק תוצרת יהודית גם למגזר זה.

א. דרכי ההיתר בגידול הירקות

ההיתר הגיאוגרפי:

דבר מוסכם על רוב הפוסקים כיום, שהערבה הדרומית היא מחוץ לגבולות עולי בבל, ואולי אף מחוץ לגבולות עולי מצרים, וממילא שמיטה אינה נוהגת שם. ירקות מהערבה היוו גם בשמיטות הקודמות פתרון חלקי לשוק הירקות בשמיטה, אך הכמות שאפשר לייצר שם היא מוגבלת. הציבור שאינו סומך על היתר המכירה צורך כמות גדולה יותר של ירקות ולכן בדרך כלל הפתרון היה לרכוש את יתר התוצרת במגזר הערבי. פתרון זה הצריך מערכת השגחה מיוחדת שתמנע מעשי הונאה. כיום בתקופת האינתיפדה אפשרות זו צומצמה מאוד מטעמים מובנים. ברור שדרך זו מתעלמת ממגדלי הירקות היהודיים בשנת השמיטה.

גידולי החממות:

הירושלמי מתלבט אם גידול בבית מותר בשמיטה, שהרי נאמר "שך לא תזרע" - שך ולא ביתך, ונשאר בספקו. נושא זה נתון במחלוקת בין הפוסקים הלכה למעשה. דיון משני הוא, אם חממה חשובה כבית כי היא מקורה, או שהיא נחשבת לגידול טבעי לצמחים ואינה נחשבת כבית גמור ואין לשתול בה בשביעית.

הפוסקים האחרונים נטו להסתמך על קולא זו בצירוף קולא נוספת, שמצע הגידול יהיה מנותק מהקרקע (כגון: על גבי יריעות פלסטיק וכדומה). יש שהוסיפו דרישות נוספות, כגון: שאותו מצע מנותק יימכר לגוי. זו אינה מכירת קרקע לגוי, מכירה שבה נחלקו הפוסקים, אלא ערוגות אלו חשובות כעציצים שהרי הן מנותקות מהקרקע, ולפעמים מדובר בעציצים ממש. מכל מקום, ישנה אפשרות טכנית לגדל

כיום בחממות ירקות שיהיו מקובלים גם על הציבור המתפש תוצרת שאינה מסתמכת על היתר המכירה.

הספיחים:

הספיחים מהווים בעיה נוספת בגידולי הירקות. בתקופת חז"ל היו "עובדי שביעית" שהיו זורעים בשביעית ואומרים צמחים אלו עלו מאליהם מזרעים שנפלו בקרקע בשיעית. על כן אסרו חכמים כל גידול חד שנתי בשביעית אפילו נזרע בשיעית, וזהו איסור ספיחין. (ספיח פירושו צמח שגדל מזרעים שנפלו בשדה מהגידול של השנה הקודמת, כלשון הפסוק, "ואת ספיח קצירך לא תקצור").

בראשונים מצויה מחלוקת, אם כל גידול חד שנתי שנקטף בשביעית אסור באיסור ספיחין. הרמב"ם אוסר, אך הרבה ראשונים סבורים שמה שנבט כבר בשנה השישית אין בו איסור ספיחין (כמה צריך לצמוח בשישית כדי שלא יחול עליו איסור ספיחין? בזה ישנן דעות שונות). בארץ נוהגים כיום שלא כרמב"ם ומתירים ירקות שנזרעו ונבטו בשישית. הירקות שגדלו בערבה או בחממות כפי שהוסבר לעיל, אין בהם כלל דין שביעית וממילא לא חל לגביהם כלל איסור ספיחים. גם גידולי ירקות שנזרעו בשישית ואף צמחו במקצת בשישית, גם אם ילקטו אותם בשביעית ויחולו לגביהם דיני קדושת פירות שביעית, בכל אופן אין בהם איסור ספיחים והם מותרים לכל הדעות.

איסום:

ודאי הוא, שירקות שנלקטו בשישית וישמרו באיסום לשנת השמיטה אין בהם שום חשש ואין בהם גם קדושת שביעית. בדרך זו אפשר לספק בעיקר גזר, תפוחי אדמה ובצל יבש במשך חודשים רבים בשנת השמיטה מזריעת שישית.

לסיכום פרק זה העוסק בגידולי ירקות יש להזכיר, שלמגדל ירקות במדינת ישראל שאינו בערבה ואינו בעל חממות ישנה בעיה קשה בשמיטה. כמעט ברור, שאם אין לו מקור פרנסה אחר הוא יודקק להיתר המכירה, אמנם בכמה גידולים נערכים ניסיונות שיהיו גידולים דו שנתיים, ואז הזריעה היא בשישית. אך עדיין אין פריצת דרך בנושא זה.

ודאי שגם לאחר ההיתר צריך שהזריעה והחרישה ייעשו על ידי גוי, כפי שהתנה הרב קוק וצ"ל בהיתר המכירה שלו - שמלאכות האסורות מדאורייתא ייעשו על ידי גוי (בחרישה חוששים לשיטות המחמירים שהיא מדאורייתא). בשמיטות האחרונות אפשרה הרבנות הראשית למשקים שאינם מעסיקים נכרים כלל במשך כל השנים, שלא להודקק לגוי גם בשמיטה, ולעשות מלאכות אלו על ידי 'מכשירי גרמא'

המכשירים יוצרים ניתוק בין הפעלת הטריקטוריסט לבין ירידת מכשיר החרישה או זריעה לקרקע. ניתוק זה נעשה בדרך חשמלית באמצעות מכשיר המיוצר על ידי מכון צומת. הרעיון בהיתר זה - שכשם שבשבת גרם מלאכה אינו אסור אלא מדרבנן, גם בשמיטה ההפעלה על ידי גרמא הופכת את האיסור לאיסור מדרבנן, והרב קוק וצ"ל דרש שרק מלאכות מדאורייתא ייעשו על ידי גוי.

הבעיה במכשירים אלו שיש בהם תקלות מידי פעם, ואם החקלאי אינו ירא שמים, הרי לאחזר תקלה או שתיים הוא עוקף את מכשיר הגרמא ועובד כדרכו. אלו דברים המסורים ללבו של אדם, ולכן ככלל ההמלצה היא לזרוע ולחרוש על ידי גוי.

ב. גידולי פירות העץ

ברוב המטעים אפשר להתמודד עם שמירת השמיטה גם ללא הודקקות להיתר המכירה. אמנם בכרם הענבים ישנו איסור הזמירה מדאורייתא, וקיימת בכמה גידולים בעיית היצוא - אך ככלל התחום שבו אפשר בהיקף ארצי להגיע לשמירת שמיטה ללא מכירה לגוי הוא המטעים. אף על פי כן יש לתת את הדעת לשני תחומים: לגידול ולקטיף.

בגידול העץ מותרות כל המלאכות המיועדות להעמיד את העץ שלא יינזק, כגון: השקיה, ריסוסים נגד מזיקים וכדומה. לחלק מהדעות הותרו גם מלאכות שמטרתן לשמור על הפרי שלא יינזק. מלאכות שנעשות להשביח את העץ והפרי נאסרו בשמיטה.

בקטיף הפירות אסרה התורה לקטוף את הפרי כדרך הקוצרים והבוצרים: "את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצור" (ויקרא פרק כה פסוק ה), היינו לשם שיווק. כדי לאפשר את הקטיף הסדיר וחלוקת הפירות בכל המדינה אנו מסתמכים על תקנת "אוצר בית דין".

ג. אוצר בית דין

תקנה אוצר בית דין מובאת בתוספתא מסכת שביעית (פרק ח א"ב). כיוון שפירות השביעית הם הפקר, היה חשש שסוחרי שביעית יבואו ויקטפו כמויות של פרי וימכרו אותם בשוק למרות האיסור בדבר, שכן התורה התירה לכל אדם לקטוף לעצמו כדי סעודתו, ולא למסחר. לכן ירד בית הדין שבכל אזור ותפס בעלות על הפירות שעל העצים. לשם כך הוא מינה שליחים שיעבדו את השטחים במלאכות המותרות (כדי שיהיו לו פירות הראויים לאכילה) והוא אף שמר על השטחים שלא

יבואו סוחרי שביעית ליטול משם פירות ללא רשות. לבסוף הוא שלח שליחים לקטוף את הפירות, ושיווק אותם לכל העם.

מכיוון שמעיקר הדין פירות אלו הם הפקר, ובית דין בא בשם העם לטפל במטעים ולקטוף הפירות, הותר לו לקטוף את הפירות בדרך הקטיף הרגילה. זו שיטת הר"ש, שבשטחי הפקר מותר לקטוף כדרכו, ורק בשטחים שמורים נאסר הקטיף בתוספתא.

בתקנה זו כבר השתמש הרב קוק בשנת תר"ע, ואחריו הוסיף להשתמש בה החזון איש בהנחיותיו למשקי פא"י, והיא התקבלה כדבר המותר. בית הדין ממנה את שלוחיו לטפל במטע, לקטוף את הפירות ולשווקם בכל מקום שנראה לו. אך ודאי שכדאי לו לטובת הציבור כולו למנות את המגדלים עצמם כשלוחיו. להם יש הידע והניסיון, להם יש במקום מערכת השקיה, כלי קטיף, כלי מיון וכדומה. אם ישכור בית הדין שליחים ממקום אחר לעשות את כל המלאכות האלה, הוא יצטרך לשלם להם הון עתק על כל הוצאותיהם, שכן הם יצטרכו להביא אתם את כל אמצעי הגידול, ובוודאי אין לבית דין כסף לממן את שליחיו.

כשבית הדין משווק את הפירות הוא גובה מהציבור את הוצאותיו. המחיר שעקרת הבית משלמת עבור הפרי שהיא לוקחת לביתה אינו עבור הפירות, שהם הפקר לכול, אלא עבור ההוצאות שהיו לבית הדין כדי שפירות אלו יגיעו לדוכן בתל-אביב: הוצאות הגידול והקטיף, השיווק וההובלה. מכיוון שלנגד עיניו של בית הדין עומדת בראש ובראשונה טובת הציבור, הוא דואג לכך שההוצאות שלו תהיינה מינימליות. על כן הוא ממנה את המגדלים לשלוחיו ומתחייב לשלם להם את כל ההוצאות שיהיו להם בגין שליחות זו. הבעיה היא כיצד מחשבים הוצאות אלו, וכיצד יבטיח בית הדין לעצמו שיגבה מהצרכנים תשלום שיכסה את הוצאות שלוחיו.

דוגמה להיווצרות בעיה כזאת אפשר לראות בשמיטה הקודמת במושבים ברמת הגולן. רמת מגשימים ויונתן עשו הסכם עם אוצר בית דין של בני ברק על שיווק כל התפוחים שלהם, וקבעו מחיר מראש לפי הערכה מוטעית. לבסוף היתה כמות גדולה יותר של פרי וממילא גדלו הוצאותיהם בהרבה, בעיקר הוצאות הקטיף, המיון וההובלה, והם הפסידו כשני מיליון שקל באותה שמיטה. להעמיס נטל כזה על המגדלים אין בו שום הצדקה. נקודת המוצא של בית הדין היא שהשליח שלו יתפרנס בכבוד. הוא צריך לקבל החזר סביר על כל הוצאותיו ושכר עבודה על ימי העבודה שהוא משקיע.

לכן נראה להציע לחשב את הכנסות המטע במשך השנים האחרונות, ולפי ממוצע השנים האלה ישלם בית הדין למגדל בהפחתה של חמישה אחוזים, שזה ערך הפירות. בכל שנה המגדל גובה מחיר גם עבור הפרי, אך בשנת השמיטה הפירות אינם שלו שהרי התורה הפקירה אותם, לכן יש מקום לנכות סכום מסוים מההכנסות, ומוצע לנכות חמישה אחוזים. תשלום זה יחושב בחלקו לפי החלקות בלא להתחשב בכמות הפרי, שהרי חלק מהעבודות הם לפי גודל החלקה, כמות המים, הריסוסים ושאר העיבודים המותרים; והחלק האחר של התשלום יחושב לאחר הקטיף, והוא מותנה בכמות הפרי שקובעת את מספר ימי העבודה ואת גודל ההוצאות שהיו בקטיף, במיון ובשיווק הפרי.

בדרך זו יקבלו שלוחי בית דין שכר הגון עבור הוצאותיהם ולא יהיה כאן מסחר בפירות שביעית. כך נתגבר גם על איסור המסחר בפירות שביעית, שכן הפסוק אומר "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה", ודרשו: "לאכלה ולא לסחורה". ואכן כשבת הדין משווק את הפירות לכלל ישראל וגובה רק את הוצאות השליחים שלו אין בזה סחורה. סחורה משמעותה הפשוטה היא, שאדם שלא טרח בפירות, כאותם שאספו פירות מההפקר, מוכר את הפירות ומקבל עבורם תשלום.

ד. קדושת הפירות

פירות שגדלו בשביעית (וללא היתר המכירה) יש להם קדושת שביעית. דיני קדושת שביעית רבים הם. נשאלת השאלה האם לשווק את הפירות של אוצר בית דין בשווקים הרגילים לכל ישראל, גם לאלה שאינם יודעים כיצד לשמור את הפירות בקדושת שביעית. אמנם כשהתורה הפקירה את השדות והכרמים, היא לא התנתה שיעמדו שומר בשדה שיתן לקחת מפירות השמיטה רק לתלמידי חכמים שיודעים לשמור קדושת שביעית, אלא כל אדם רשאי לקטוף ולאכול מפירות אלו.

על כן רצוי לכתחילה לשווק פירות אלו לארגוני הכשרות, שהם משווקים את הפירות לשומרי מצוות, שיודעים להיזהר בקדושת שביעית. כמו כן, ישווקו למוסדות שונים כמו ישיבות בני-עקיבא, ישיבות ההסדר וכדומה. אך ברור שהכמויות הגדולות ישווקו גם בצינורות הרגילים של תנובה, ולצה"ל שהוא מקור רציני בקליטת פירות וירקות ואין אצלו חשש שיעשו בפירות אלו סחורה.

מקדושת שביעית נובע איסור יצוא פירות אלו לחוץ לארץ. ולכן מטעים שעיקר גידולם הוא למטרת יצוא, כמו התמרים, האבוקדו ועוד, אינם יכולים להיכלל במסגרת אוצר בית דין. הרב יעקב אריאל שליט"א פרסם מאמר חשוב בנושא זה

בקובץ תחומין, ובוודאי דורש הדבר שיקול דעת הציני, כי האלטרנטיבות כאן הן ברורות: או שיסמכו על דעות מקילות ויתירו היצוא, או שהמגדלים האלה יאלצו להודקק להיתר המכירה (כמובן, מי שמסוגל מבחינה כלכלית לשמט לחלוטין מטעים אלו יבורך, אך אלה הם מעטים ביותר).

סיכום

כפי שהסברנו עומדות לפנינו שתי מגמות. האחת, לעודד חקלאים שמסוגלים לכך לשמור שמיטה ללא הזדקקות להיתר מכירה. הדבר אמור בעיקר לגבי מטעים ומעט גם לגבי ירקות שייורעו וינבטו בשישית, או ירקות שיגדלו במצעים מנותקים בתוך חממות. עיקר פעולתנו צריכה להיות בהקמת אוצר בית דין שיוכל לשווק את הפירות והירקות האלה תוך גבייה נכונה של הוצאות הגידול והשיווק, כך שיוכל לפצות את שליחיו כראוי.

המגמה השנייה היא לדאוג שיהיו במדינה ככל האפשר הכמויות הנדרשות של הפירות והירקות לכל המגזר הצרכני לסוגיו השונים, ובתוכם פירות וירקות שיתקבלו מבחינת היתרם ההלכתי על הציבור שמעוניין לשמור שמיטה ולא להסתמך על ההיתרים השונים. בפירות הדבר פשוט יותר. בירקות מוצע לשווק תוצרת מהערבה הדרומית, מגידולים בחממות על מצע מנותק ומירקות שנורעו ונבטו בשישית.

ככלל, מעבר לשמירת השמיטה במגזרים השונים - שמירה המקובלת מאז ומתמיד - יש הרבה מה לקדם בתחומים השונים, ובוה עסוקים היום הגופים השונים המטפלים בכך. כולנו תקווה שנגיע ליום שבו נוכל כולנו לשמור שמיטה כהלכתה ללא הזדקקות להיתרים הנדרשים והנצרכים כיום.